

דף לה

'תנו רבנן פרי עץ הדר עץ שטעם עצו ופריו שוה. הוי אומר: זה אתרוג. ואימא פלפלין... רבי אומר: אל תקרי 'הדר אלא הדיר... ר' אבהו אמר: אל תקרי הדר אלא... בן עזאי אומר...'. לא שנסתפקו מהו פרי עץ הדר האמור בתורה עד שהוצרכו ללמוד ממדרשות אלו, אלא כך אנו מקובלים מפי השמועה ממשה רבינו שזהו אתרוג, אלא שרצו למצוא רמז בכתוב לפירוש המקובל (עפ"י הקדמת הרמב"ם למשנה; ריטב"א).

ושם הפרי בתורה הוא 'הדר'. ובארמית: 'אתרוג' – מלשון חמדה [כמו נחמד למראה תרגומו: 'דמרג למחזי'] ולשון חמדה והדר שוים בטעם (עפ"י רמב"ן פר' אמור, ובקיצור בריטב"א). וע' במחצית השקל (תרמח מג"א סק"ג) שגראה מדבריו ששם 'עץ הדר' כולל גם אתרוג המורכב, אלא שאינו כשר מפני שאינו בכלל 'אתרוג' ושם 'אתרוג' נמסר בהלמ"מ. ואולם לדברי הרמב"ן אין צריך לזה כי גם 'הדר' הוא שם פרטי לאותו המין.

'ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה'. נתבאר בברכות לו וביומא פא.

'(של) ערלה פסול... לפי שאין בה דין ממון'. רש"י והראב"ד מפרשים שאיסורי הנאה אינם בכלל 'לכם', ולכך אין יוצאים בהם (וכן משמע בתוס'), [מרש"י משמע מפני שאין בהם שוה פרוטה לכך אינם 'שלו' (וע' ברש"י לעיל כז: ובמובא שם). ויש מפרשים מפני שהתורה הפקיעה מהם בעלותו של אדם מכל שימוש, ואין לו בהם שום זכות. ע' ביוסף דעת קדושין נו:]. וכן נראית דעת הרשב"א (בגדרים פה. ובשו"ת ח"א תשמו-1. וע' בדבריו בגדרים ס"ו"פ השותפין שאין ירושה באיסור"ג) שכתב שהכל יכולים ליטול דבר האסור בהנאה בעל כרחו של בעליו, מפני שאין בהם זכייה וקנין [יש מי שמפרש דבריו, לא שהם הפקר ממש אלא כענין דבר שנתאשו בעליו ממנו שכל אדם רשאי ליטלו אעפ"י שהוא עדיין שלו. עפ"י נתיבות המשפט ערה, א. וע' בית הלוי מח]. ואולם הריטב"א חולק וסובר שאיסורי הנאה שייכים לבעליהם ובכלל 'לכם' הוא אלא כאן מדובר באותם שעומדים לשריפה, ולכך אין בהם דין ממון משום 'כתותי מכתת שיעוריה'. [וכתב שהערלה אינה חייבת שריפה אבל מיועדת לכך (לכאורה כוונתו כמו שנסתפקו התוס' שזה ששינוי שהערלה מן הגשרפים – מדרבנן הוא) ואסור ליהנות ממנה בשעת שריפה, והתרומה הטמאה חייבים לשרפה אבל מותר ליהנות ממנה בשעת שריפה, לכך חילקן התנא לשתי בבות].

ונראה שהולך הריטב"א לשיטתו בע"ז מב ישראל וזכה באיסור"ג לענין שישבו 'שלו' לעבור עליהם. כפירושו כתב גם הרמב"ן (בראש הפרק והובא בר"ן), אלא שלדעתו יתכן ואיסור"ג בכלל 'לכם' רק משום שמשמע שפסול בכל הימים לכן הוצרך לפרש מטעם כתותי מכתת שיעוריה.

וע"ע בר"ן גדרים פה בשם הרשב"א ובדף מז שם ובע"ז מג. וצ"ע.

גם בדעת הרמב"ם (פ"ח) כתב המגן-אברהם (תרמט סק"כ) שלולב של איסורי הנאה נחשב 'לכם', ורק באתרוג שהוא בר אכילה אינו בכלל 'לכם' אם אין לו התר אכילה. וכן ממה שכתב הרמב"ם שקנה חמץ בפסח עובר בבל יראה משמע שיש זכיה באיסור"ג. וכן הוכיח בספר בית הלוי (ח"א מח) מדברי התוס' בקדושין ובחולין (וע"ע פרי יצחק ח"ב נה ובסוס"י טו). וכן יש לשמוע מדיוק דברי הכס"מ (ציצת א, יא) שכתב שצמר של עיר הגדחת פסול לציצית לא מפני שאסור בהנאה כי מצוות לאו ליהנות ניתנו אלא משום 'כתותי מכתת שיעוריה', ומשמע שלא חשש מטעם 'להם' [וכשיטתו בשו"ע תרמט, ה כפי שפירש המג"א שם, שלולב איסור"ג בכלל 'לכם' הוא].

ואף לדעה זו שיש בעלות על איסור"ג, יש אומרים שמכל מקום אינם 'ברשותו' של אדם, אעפ"י שהם 'שלו'. ע' קצות החשן תז, א אבני מילואים כח; בית הלוי שם; פרי יצחק ח"ב טז. וע"ע: שו"ת חת"ס או"ח קפ; חזון איש שביעית ד, יז; גידולי ציון ז;

עונג יום טוב כד, לא (בהגהה ד"ה ובוה), לג (בהגהה ד"ה וראיתי), לד; מרחשת א; משיב דבר ח"א עד; חדושי בן אריה ית, י; קהלות יעקב נדרים לב לג; אילת השחר ב"ק כ: דבר שמואל פסחים לב-לג. וע"ע במובא ביוסף דעת פסחים ו: כט. ונדרים מז ובכורות יא וכריתות כד.

'אתרוג של מעשר שני, לדברי ר' מאיר אין אדם יוצא בו ידי חובתו ביום טוב... מצה של מעשר שני לדברי ר' מאיר אין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח'. לענין אתרוג נקט 'יום טוב' ולא אמר 'סוכות' כמו שאמר גבי מצה 'בפסח' – להדגיש שרק ביום טוב של סוכות אינו יוצא מפני שצריך לכם, אבל בשאר ימות החג – יוצא אף באתרוג שאינו שלו (עפ"י רש"ש).

'אלא מצה מי כתיב 'מצתכם' אמר רבא ואיתימא רב יימר בר שלמיא: אתיא לחם לחם; כתיב הכא לחם עני וכתוב התם והיה באכלכם מלחם הארץ...' יש למדים מכאן שמצה שאינה שייכת לאדם אינו יוצא בה ידי חובתו, והאוכל מצה גזולה לא יצא. הלכך צריך להזהר שלא לתחלף מצתו במצת חברו, ומי שאבדה לו אחת מהמצות צריך ליתנה במתנה גמורה למי שבאה לידו, כדי שלא יאכל הלה מצה גזולה (רוקח; מהר"ם חלאוה והגהות אשר"י פסחים, ועוד). וכן פסק הרמב"ם (חמץ ו), שאין אדם יוצא במצה גזולה. ואולם בירושלמי מובאת דעה שיצא בדיעבד (עפ"י הרא"ש, מהר"ם חלאוה שם ועוד). ולפי זה בדין הוא שבעל הבית יתן במתנה מצותיו לאורח, ואין די במה שמרשה להם לאכול. והעולם אין נזהרים בכך. ואפשר שסומכים על כך שעל דעת כן נותן לו שיוכל לצאת בו, כמו שכתב הרא"ש לגבי קדושין בטבעת שאולה (עפ"י שפת אמת).

וע' בראשונים בפסחים כט. שנקטו שבשעת אכילתו ודאי קונה האורח את המאכל. ורק אם מתכוין שלא לזכות בו אפשר שאינו שלו (ע"ש בקובץ שעורים עפ"י הר"ן בנדרים לד ועוד). וע' במצוין ביוסף דעת שם. ויש מי שכתב (עפ"י משמעות דברי הרמב"ם) שרק משום 'מצוה הבאה בעבירה' לא יצא בגזולה (כפי שכתב הלבוש תנד. והואיל ותחילת המצוה נעשית בלעיסה הרי המצוה באה בעבירה. ע' מקו"ח), אבל לא משום שאינה שלו. ויש לבאר, מפני שלא מצינו פטור מחלה בעיסה השייכת לישראל אחר. לא נתמעט מערסתכם אלא עיסת גבוה או עיסת נכרי. וכמו כן במצה הנלמדת מחלה, יש לומר שיוצאים בשל ישראל אחר ורק בשל גבוה או של נכרי אין יוצאים [וכן אם אין לה בעלים מיוחדים, כגון מצה של טבל. עתוס'] (עפ"י שאגת אריה צו; קובץ שעורים פסחים לח). והריטב"א כתב שמצה גזולה בשעה שלעסה קנאה בשינוי והריהי שלו. לא נתמעט אלא מצה של מעשר שני לדעת האומר ממון גבוה הוא.

(ע"ב) 'ישל תרומה טהורה לא יטול. פליגי בה ר' אמי ור' אסי; חד אמר מפני שמכשירה וחד אמר מפני שמפסידה'. יש לפרש שנחלקו האם מותר להכשיר תרומה לקבל טומאה או אסור מפני שעלולה להיטמא על ידי כן. או שמא לפי כולם אסור להכשירה, ונחלקו האם יש לאסור ליטול האתרוג מחשש שמא יוכשר [על ידי נגיעת המינים הרטובים בו או ע"י ידיו הרטובות מהמים שעל המינים] או לא אסור מפני שיכול להיזהר מלהרטיבו ולטמאו (עפ"י כפות תמרים). והרמב"ם (לולב ה, ב) נקט להלכה מפני שמכשירה, ולפי זה יש לאסור להכשיר תרומה במשקים (עפ"י מרכבת המשנה; רש"ש ושפת אמת). ויש חולקים ומוכיחים שמוותר ללוש קמח תרומה או לבשלה ולאפותה מפני שנוהר מלטמאה, ורק באתרוג העומד למצוה ואדם בודל מאכילתו חששו בו שאם יוכשר לא יזהר מלטמאו ויגע בו בידים טמאות (עפ"י ערוך לנר; חדושי ר' מאיר שמחה. וע"ע ניצוצי אור).

ויש המחמירים יותר ומצריכים שיהיו כולם מונחים לפניו (עפ"י הגר"א בדעת הרמ"א).
 אם סח והפסיק ביניהם – צריך לברך שוב. ויש המצריכים לחזור וליטול שוב גם את מה שנטל מתחילה. וצריך עיון למעשה (עפ"י באור הלכה ושעה"צ תרנא – עפ"י הרמ"א).
 ב. יש אומרים שבשאר הימים יכול לברך על מין אחד בלבד (ר"י מאורליניש, בראבי"ה תרצו, וכן הובא באו"ז לולב שח ובמרדכי תשמ"ט, ובתוס' מנחות כו. [משמע שפסולי היום הראשון, אין ליטלם בראשון מדין שאר הימים כסברת החכ"צ, כפי שתמחו על סברתו האחרונים]). ואין כן דעת התוס' הרא"ש ושאר פוסקים.
 ג. מי שיש לו רק מקצת מהמינים – יטלם בלא ברכה, וכן ינענע בהלל – לזכר בעלמא, בין ביום הראשון בין בשאר הימים (או"ח תרנא, יב. ונקטו אחרונים שכן הדין לכל הקהל, ולא רק השליח-ציבור, ודלא כרש"ל. עפ"י משנ"ב).
 [מתשובת מהרי"ל (קיב-קיג) יש לדייק שאין ליטול אלא ביום טוב שני ובשאר הימים אבל לא בראשון. וי"ל].

סח. אלו אתרוגים פסולים למצוה?

האתרוגים הפסולים ששינו במשנה;
 הגזול, והיבש [רבי יהודה מכשיר ביבש. כנ"ל לא].
 הכמוש – כשר. ואיזהו יבש, שאינו מוציא ליחה כלל (עפ"י רא"ש ראב"ד ור"ן; תשו"ע). יבש מקצתו – אינו פסול. ואם נתייבש בשנים ושלשה מקומות, כתב הפרי-מגדים (תרמח) לפסול משום מגומר כדין חזוית. ובבאור הלכה (שם יב ד"ה בכל שהוא) פקפק בדבר כל שלא רואים שנשתנה מראה האתרוג ע"י היובש.
 יבש בחוטמו, יש אומרים שפסול בכלשהו (ע' בשו"ע שם ובבאה"ל).
 של אשרה ושל עיר הנדחת.
 של ערלה. של תרומה טמאה (בין שהיא ביד כהן בין ביד ישראל. עפ"י שו"ת הרשב"א תשמו).
 ענף היוצא משורש האילן, בחלק שמתחת לפני הקרקע – הרי זה כאילן חדש ומונים לו שנות ערלה. ויש להשגיח על כך כי מצוי הדבר בעץ האתרוג (עפ"י הליכות שלמה י, כד).
 של דמאי – בית שמאי פוסלים ובית הלל מכשירים.
 עלתה חזוית על רובו. נטלה פטמתו. נקלף. נסדק. ניקב וחסר כל שהוא.
 הכושי – פסול. והירוק ככרתי – ר"מ מכשיר ורבי יהודה פוסל.
 אתרוג הקטן משיעורו [ולדעה אחרת, אף הגדול משיעור מסוים], וכפי שיפורט הכל להלן בע"ה.

דף לה

- טז. מה דינם של האתרוגים דלהלן למצוה?
 א. אתרוג האסור בהנאה או באכילה.
 ב. אתרוג של תרומה או של מעשר שני.
 ג. אתרוג של דמאי ושל טבל.
 ד. עלתה בו חזוית.
 ה. ניטלה פיטמתו. ניטל עוקצו.
 ו. נקלף.

א. אתרוג האסור בהנאה – פסול מפני הטעמים דלהלן;

אם דינו בשריפה, כגון של אשירה ושל עיר הנדחת – פסול משום ששיעורו 'נכתת'.
ואפילו אינו מיועד לשריפה, כל אתרוג שאין בו היתר אכילה פסול (לפרש"י וש"ד) משום שנאמר לכם.
ולרבי אסי [דלא כרבי חייא בר אבין] ישנו טעם נוסף באיסורי הנאה; לפי שאין בו דין ממון (שאינו שוה
פרוטה, ואינו בכלל 'לכם'. עפ"י רש"י).

א. דעת הריטב"א שאיסורי הנאה ואכילה בכלל 'לכם' הם, ורק באלו שעומדים לשריפה אמרו
שאיין בהם דין ממון משום 'כתותי מכתת שיעוריה' [ואפילו כגון תרומה טמאה שרשאי ליהנות
ממנה תוך כדי שריפתה, אעפ"כ כל הנאה אחרת אסורה בה]. ואין כן דעת רש"י תוס'
והראב"ד.

יש שנתנו טעם נוסף באתרוג שאינו ראוי לאכילה; שאין נקרא 'פרי' (עפ"י פירוש המשנה
לרמב"ם; משיב דבר סי' עד עמ' 142).

ב. בשאר ימי החג; התוס' נקטו שאתרוג המיועד לשריפה ונפסל משום 'כתותי מכתת שיעורא'
פוסל בכל הימים כמו אתרוג שאין בו שיעור [ובכלל זה אתרוג של ערלה שצריכים לשרפו
(משנה סוף תמורה) ואפילו רק מדרבנן], ואילו דין ממון והתר אכילה שטעמם משום 'לכם', אינם
פוסלים אלא ביום הראשון.

ובעל המאור כתב (וכ"מ בריא"ז) שאפילו אתרוג של ערלה ושל ע"ז שיש לה ביטול, יוצא בו
בשאר הימים [נקט שהערלה אין מצוותה בשריפה דוקא, עכ"פ לא מדאורייתא, ולכך אין אומרים בה 'כתותי
מכתת שיעורה'].

ולדברי הרמב"ם (לולב ח – כפירוש המג"א) אתרוג שאין בו התר אכילה אין יוצא בו בכל הימים
(וכן הובא בשו"ע תרמ"ה) [ואעפ"י שיעקר הטעם משום 'לכם', ראו חכמים לאסרו כל שבעה כיוון
שהפסול הוא בגוף האתרוג (מג"א תרמ"ט סק"כ). והגר"א נקט בדעת הרמב"ם, דוקא בדברים
המיועדים לשריפה ומשום 'כתותי מכתת שיעורא'. וכ"מ באג"מ ח"א קפו שנקט לעיקר. וע' שבת
הלוי ח"א קעג, ג; מנחת שלמה ח"א סוס"י נב].

ג. גם אתרוג של איסור שמהתורה יש בו התר שימוש ומדרבנן אסור – אינו יוצא בו ידי חובה
משום 'לכם' (עפ"י שער המלך חמ"ג, יא דף לט ע"ד [ואין מבואר בדבריו אם גם מדאורייתא לא יצא, ונראה
שתלוי הדבר בשאלה הכללית ב'אינו ראוי' מדרבנן. ומ"מ נראה שלא יטול אף כשאין לו אחר – כי מדרבנן הוא
פסול לגמרי]. אך משום 'כתותי מכתת שיעוריה' נראה שאין פסול אלא אם נאסר בהנאה מהתורה, ואין די בכך
שבפועל מיועד לשריפה. עתוס' סוטה כה:).

ד. אתרוג של ערלת חו"ל כשר אפילו ביום ראשון (מג"א וא"ר, הובא במשנ"ב תרמ"ט סקמ"ה. והטעם
ססומכים לענין זה על דעת הפוסקים שערלת חו"ל מותר להאכילה לחברו, כפשט התלמוד).
אתרוג שנאסר מחמת בליעת איסור, יש להחמיר שלא לצאת בו ביום ראשון, אבל בשאר
הימים יש להקל כיון שאין איסורו מחמת עצמו. ובמקום הדחק כשאין אחר, אפשר להקל אף
ביום ראשון (משנ"ב ושעה"צ שם).

אינו ראוי לאכילה בימי החג בגלל שבלע חומר חיטוי המונע מלאכול, ואולם כעבור חדש ימים
פג אותו חומר – כשר (עפ"י הגרשו"א. הליכות שלמה י, כב).

ה. יש בו התר אכילה לאחרים ולא לו – משמע שכשר, כגון תרומה לישראל (שיכול ליתננה לבן
בתו כהן. ערש"י) או דמאי לעשירים (מפני שראוי לעניים. עתוס').

ו. אתרוג שאסור משום נדר, אעפ"י שיכול להישאל עליו – אסור (שו"ת הרשב"א תשמו תשמו, והובא
ברמ"א תרמ"ט, ב. ובשו"ת פרי יצחק (ח"ב יט) העיר שלכאורה לדעת שאר הראשונים אין הוכחה לדין זה).

ב. אתרוג של תרומה טמאה – פסול. טהורה – לא יטול ואם נטל כשר. נחלקו בדבר רבי אמי ורבי אסי מדוע לא יטול; אם משום שמכשירו לקבלת טומאה ע"י שנרטב (כי רגילים ליתן אגודת הלולב במים), או משום שמפסידו במשמוש הידים, והרי אסור לטמא או להפסיד תרומה. מה ביניהם – כגון שקרא עליו שם חוץ מקליפתו החיצונה, שהריוהו מכשירו לקבל טומאה אבל לא מפסיד התרומה במשמוש הידים.

א. הרמב"ם נקט הטעם הראשון, שמכשירו לקבל טומאה. ויש נפקותא נוספת כאשר כבר הוכשר לקבל טומאה (כן מבואר בתוס'). ושם הרמב"ם שלא חילק סובר שלא פלוג רבנן בגורתם).

ב. בשפת אמת משמע שנקט כהנחה פשוטה שגם אם אין לו אתרוג אחר, לא יטלנו משום אסור חכמים. ולולא דבריו היה נראה שלא אמרו אלא לכתחילה מחשש חוסר והירות בשימור אך לא כשאין לו אחר, שמדוע יבטלו מצות עשה משום חשש ביטול עשה אחר.

אתרוג של מעשר שני; בירושלם לא יטול [אם משום שמכשירו לקבל טומאה אם משום שמפסידו. ואסור לטמא ולהפסיד פירות מעשר מפני שנקרא קודש (רש"י)], ואם נטל כשר. ולדברי רבי אסי תלוי הדבר במחלוקת התנאים, שלדעת רבי מאיר שמעשר ממון גבוה הוא – פסול למצוה שאין בו דין ממון ואינו בכלל 'לכם', ולחכמים כשר. ואילו רבי חייא בר אבין חולק וסובר שאין צריך שיהא בו דין ממון אלא די בהתר אכילה כנ"ל.

מעשר שני חוץ לירושלם; מדיוק המשנה משמע לכאורה שפסול. ואולם בתוס' (סד"ה לפי) נראה שזהו רק לרבי אסי, אבל לר' חייא שאין צריך דין ממון – כשר, שהרי יש בו התר אכילה בירושלם (וכ"ד הר"ן). ואילו מרש"י במשנה יש לשמוע שאין זה נחשב 'התר אכילה' [וכ"מ בפיה"מ לרמב"ם. בשעה"מ (לולב ה, ב) פירש משום שעכשיו אינו ראוי לשום אדם. ועדיין צ"ב הלא יכול עתה לאכול בירושלם. ושם מש"כ רש"י זהו רק בצירוף העובדה שאינו ממונ מחוץ לירושלם, אבל דבר שהוא שלו ממש יתכן שנחשב יש בו התר אכילה כשראוי לאכול במקום אחר, כמו אם ראוי לאכול לאדם אחר כנ"ל. וע' סנהדרין קיב: וברש"י לענין חלה במעשר שני בגבולין. וע"ע אג"מ או"ח ח"ה מב. וצ"ע]. ולהלכה פסק הרמב"ם (לולב ח) שיוצאים במעשר שני בירושלם. ויש סוברים אף בגבולין מפני שיש לו התר אכילה ע"י פדיון או מטעם אחר (ע' במפרשי הרמב"ם; חכמת שלמה למהרש"ל. וע"ע שבט הלוי ח"ג סוסי" קנד).

ג. אתרוג של דמאי – בית שמאי פוסלים ובית הלל מכשירים. ופרשו בגמרא מחלוקתם האם דמאי ראוי להאכילו לעניים ולאכסנאים [הלכך יש בו התר אכילה] אם לאו.

א. משמע שלא נחלקו אלא בדמאי אבל אתרוג טבל פסול לדברי הכל (עפ"י רש"י תוס' ור"ן. וכן פסק הרמב"ם ה, ב).

ואילו הרמב"ן נקט שאתרוג של טבל כשר שהרי ראוי להפריש עליו מאתרוג אחר, וכל שכן דמאי. ודברי המשנה 'דמאי' מוסבים על תרומה טמאה, שאם אותה תרומה (תרומת מעשר) היא של דמאי – בית שמאי פוסלים משום שאינה ראויה לאכילה ובית הלל מכשירים כי ראוי להאכילה לעניים. [ואולם יש סוברים בשיטת הירושלמי שאין התר לעניים לאכול תרומת מעשר של דמאי. ע"ע בתוס' רעק"א ובשנות אליהו דמאי ג, א; אבי עזרי שבת כה, ט]. וכן הסכים הריטב"א (ובדעת הרשב"א – ע' בשו"ת פרי יצחק ח"ב יט שבתשובה ח"א תשמו נראה שנקט כהרמב"ן ובח"ד רב כתב שאין יוצאים בשל טבל. וע"ע בהרחבה בשיטות הראשונים באתרוג של טבל, בשו"ת שבט הלוי ח"א קעג).

לדעת הפוסלים אתרוג של טבל, יש מי שנקט שאפילו הוא שייך לכהן אין יוצאים בו ידי חובה לפי הטעם שצריך התר אכילה (עפ"י מהר"ם בן חביב. ולפי מה שכתבו המפרשים בדעת התוס' שהטבל פסול משום שותפות הכהן ולא משום איסור אכילה י"ל שאם הוא ביד כהן כשר). ואילו בספר שער המלך (לולב ה,ב) חלק וכתב שודאי יוצאים בו מפני שיש בו התר אכילה לכשפיריש.

גם לדעת הרמב"ן, נראה שלכתחילה לא יטול של טבל, לפי מה שכתבו האחרונים שגם הטבל בכלל אזהרת 'משמרת תרומתי' (ע' צל"ח ברכות מז. נתיח"מ ר,א; מנחת חינוך רפד, ב. ואם טבול רק למעשר שני, י"א שאינו בכלל 'משמרת תרומתי' (מג"ח). ויש חולקים שהרי גם מעשר שני צריך שימור – עפ"י אחיעזר יו"ד לת. וע' הליכות שלמה פ"י סקמ"ד אודות נטילת אתרוג של שביעית, והלא אסור להפסידו).

ב. כשמפרישים מעשר ראשון ועני באתרוגים, אפילו בדמאי, לכתחילה יש לדקדק להחיל המעשרות על אתרוגים שאין יוצאים בהם למצוה, כי אם יקרא שם ולא יפרישם בפועל הרי נשאר חלק ללויים ולעניים בגוף האתרוג, וחסר ב'לכם' (כשרות ארבעת המינים עמ' עג – מהגרשו"א).

ד. עלתה חזוית על רובו – פסול. על מיעוטו – כשר. והסיקו בשם רב: לא שנו אלא במקום אחד אבל בשנים ושלושה מקומות אפילו על מיעוטו פסול שהריהו מנומר. אמר רבא: ועל חוטמו אפילו במשהו פסול.

א. חזוית היינו מקום הנגוע ב'אבעבועות' דקות [יש סוברים אפילו אחת, ויש אומרים רק שתי אבעבועות ויותר. ע' משנ"ב תרמח סקמ"ט ושער הציון], וניכרת במישוש, שהיא מוגבהת משטח האתרוג (רא"ש, טשו"ע תרמח, יג). ואם נעשה מקום בולט מחמת קוצים – אין זו 'חזוית' וכשר (מגן אברהם סק"ט).

אותם כתמים המצויים באתרוג הנקראים 'בלאט מול' יש מכשירים אותם אפילו הם בולטים, מפני שנחשבים כמראה האתרוג מאחר והם רגילים הרבה. ויש מחמירים כשהם בולטים. וכתבו אחרונים שאין להקל בבולטים אלא בשעת הדחק (ע' רמ"א שם, משנ"ב ובאה"ל).

ואותן נקודות שחורות המצויות כיום – אין בהן משום 'חזוית'. ויש החוששים להם משום 'שינוי מראה' כל שניכרים לעין. ומוכח בשם הגרשו"א שלא חשש לכך (עפ"י הליכות שלמה י סק"ל).

ב. חזוית בשנים ושלושה מקומות הפוסלת אף במיעוטו, יש אומרים דוקא אם פשטה ברוב האתרוג כך שרוב האתרוג יש בו חזויות [מג"א (תרמח ס"ק יג טו): אפילו רוב היקפו בלבד. חזו"א (קמז, ה): דוקא רוב שטחו], אבל חזוית הנמצאת בצדו האחד של האתרוג בכמה מקומות – כשר. ויש פוסלים אפילו בצד אחד (ער"ן; תרמח, י).

ג. 'חוטמו' שאמרו; מתוך דברי רש"י משמע שלא כל מקום השיפוע עד הפיטם בכלל 'חוטם' אלא עובי גובהו שממנו משפע ויורד. ואילו מהר"ף והר"ח משמע שהשיפוע קרוי חוטם. וכן נוהג העולם לפסול חזוית כלשהי מעובי גובהו עד הפיטמה (רא"ש). וברמב"ם (ת, ת) משמע שהחוטם הוא הדד שבראשו.

ה. נטלה פטמתו – פסול. ניטל עוקצו – כשר.

א. יש מפרשים 'פטמתו' – הדד שבראשו החד, ו'עוקצו' שכשר – בזנב, המחובר לעץ (רש"י בשם רבי יעקב הזקן).

ויש מפרשים שניהם לצד ראשו החד; ניטל הפיטם – שנתלש כל הדד ממקום חיבורו ונשאר כמין גומה בראש האתרוג. ניטל העוקץ – החלק העצי הבולט בלבד (רבנו תם).

לפי שני הפירושים לא מצאנו כלל פסול בניטל העוקץ המחובר לעץ (ערא"ש). אך יש אומרים שאם ניטל כל העוקץ עד שנעשה גומה פסול, וזהו 'ניטלה בוכנתו' שאמרו בגמרא לפסול [ואינו פירוש ל'פטמתו' כמו לפי הפירוש הראשון] (עפ"י ר"ח. וכן נראה ברי"ף. אך ברש"י על הרי"ף פירש דבריו כפירוש ר"י הלוי דלהלן, וצ"ע).

ויש מפרשים הכל על החלק המחובר לעץ; 'פטמתו' – שנתלש העוקץ מתוך האתרוג וחסרו, לכך פסול. משא"כ כשניטלה בליטת העוקץ בלבד – כשר (רש"י בשם רבי יצחק הלוי; רבנו גרשום). ולפי זה לא נפסל בניטל הדד שבראשו החד, שאינו מגוף האתרוג כלל (רא"ש).

ונקטו רוב הפוסקים (תרמה, ז-ח) לפסול בין בראש בין בזנב; בזנב אין לפסול אלא אם נשאר מקומו גומה, אבל אם הגומה מכוסה כשר. ובראש טוב להחמיר אם אפשר גם בניטלת השושנתא שמעל הדד (רמ"א. ודוקא שיש אחר מובחר ממנו, אבל אם הוא מובחר יותר – אין להחמיר בשביל השושנתא. ואולם אם ניטל מקצת מהעץ, נראה שטוב להדר ליקח אחר אם אפשר לו (משנ"ב). ובפיטם שמראהו כמראה האתרוג ואינו כעץ, נראה שנידון כבשר האתרוג עצמו וחסרון מקצת פוסל בו. עפ"י הלי"ש י סקכ"ט). ודוקא כשהיה לו דד וניטל אבל אם לא היה לו מתחילת ברייתו – כשר (רא"ש, רמ"א ז). וכן אם נשר הפיטם בעוד האתרוג מחובר, כפי המצוי באתרוגים – כיון שכך דרכם כשר. וכל זן וזן לפי טבעו ותכונתו. ובסתם אין לחוש שמא נשר לאחר התלישה [אא"כ יש בליטה קטנה במקום הפיטם, כי אז ודאי יש לבדוק שמא נפל משנתלש]. ומ"מ ודאי יש הידור באתרוג עם פיטם (עפ"י הגרש"ז אויערבך, מובא בהליכות שלמה י, ח). ויש המקפידים על הפיטם מאחר ואין ידוע באיזה שלב נשר הפיטם (וכן דעת הגריש"א שליט"א).

ב. פסול זה משום 'חסר' הוא, ולכך בשאר ימות החג כשר (רבנו ירוחם; רמ"א תרמ"ט, ה). ויש אומרים שניטלה הפיטמה פסול גם משום 'הדר' ולכך לדעת הפוסלים בכל הימים משום חסרון 'הדר' הוא הדין בזה (עפ"י מגן אברהם שם בשם המבי"ט).

ו. נקלף – פסול. רבא הכשיר אתרוג שהוגלד כתמרה אדומה. ויישבו הדברים: 'הא בכולה הא במקצתה'.

א. רש"י מפרש: בכולה כשר, במקצתה פסול שמנומר הוא. ר"ח ועוד ראשונים פירשו להפך; בכולה פסול במקצתה כשר, כדין טריפה שאם אינה גלודה לגמרי [ונשאר כשיעור סלע] – חוזרת ומבריאה (עתוס' ורא"ש. הרא"ש נקט שגם כאן צריך שישתייר כסלע. ושיעורו שליט טפה (ח"א קנא, ה). ואילו הרמב"ם אינו מצריך שיעור סלע באתרוג).

ב. מדובר שלא נשתנה מראה אתרוג על ידי הקילוף, אבל נשתנה מראהו ברובו, או בשנים ושלושה מקומות אף במיעוטו – פסול (ראב"ד, מובא ברא"ש). ויש אומרים שכל שלא נשתנה למראות הפסולים באתרוג כגון לבן ושחור – כשר אפילו נשתנה מראיתו ע"י הקילוף אלא אם נקלף כולו כנ"ל (ערא"ש וטור).

ומדובר בקילוף שאינו עושה האתרוג 'חסר', וכדלהלן.

ע. מצה של מעשר שני, האם אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח? עיסת מעשר שני, האם חייבת בחלה?

אמר רבי אסי: מצה של מעשר שני, לדברי רבי מאיר שהמעשר ממון גבוה הוא – אין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח (לחם – לחם מחלה). לדברי חכמים שהוא ממון הדיוט – יוצא. עיסה של מעשר שני; לדברי רבי מאיר פטורה מן החלה ולדברי חכמים חייבת. וכן שנו בבביתא. (ודוקא בירושלים, אבל בגבולים לדברי הכל פטור. עפ"י סנהדרין קיב:).

אף לדעת רבי חייא החולק על רב אסי וסובר שכל שיש לו התר אכילה נחשב שלו, אפשר שמודה לענין חלה משום שנאמר ערסתכם שתי פעמים (עפ"י דיהוי הגמרא ופר"ח. ואפשר שאף לענין מצה מודה משום הג"ש).

ואולם הרמב"ם (בכורים ו,ד; חמץ ו,ה) פסק שעיסת מעשר שני בירושלים חייבת בחלה, וכן מצת מעשר בירושלים יוצא בה ידי חובתו. יש מפרשים מפני שלהלכה נוקט הרמב"ם שאומרים 'הואיל' ויכול להישאל על המעשר (עפ"י שער המלך). ויש מפרשים מפני שבירושלים יש לו בה התר אכילה. וסובר הרמב"ם שנחשב בזה 'עריסותכם' [וכפילות התיבה באה לדרשה אחרת. עתוס']. ויש מי שכתב שאף בגבולין חייבת משום שראוי לפדותה ולאכלה (עפ"י מהרש"ל) אבל כמה אחרונים נקטו שבגבולין פטורה (ע' כס"מ ורדב"ז, מהרש"א וערוך לנר). וע"ע בספר בית הלוי כה-כו.

[עיסה של טבל חייבת בחלה (ירושלמי). וכתבו התוס', דוקא אם יש שיעור חיוב חלה מלבד חלק הכהן (וכ"כ באבי עזרי בכורים ו,ג בדעת הרמב"ם)].

דף לו

עא. מה דינם של האתרוגים דלהלן?

- א. אתרוג שניקב; ניקבוהו עכברים; חסר; נסדק.
- ב. אתרוג תפוח או סרוח.
- ג. אתרוג ככדור; אתרוג התיום; גדלו בדפוס.
- ד. המנומר; הכושי; הלבן.
- ה. הכבוש והשלוך.
- ו. הבוסר; הקטן מכאגוז או מכביצה.
- ז. הגדול מאד.

א. שנינו: ניקב וחסר כל שהוא – פסול. ניקב ולא חסר כלשהו – כשר.

שנה עולא בר חיננא: ניקב נקב מפולש – במשהו (פוסל). נקב שאינו מפולש – בכאיסר.

א. לפרש"י רמב"ם ועוד, עולא בר חיננא מדבר בנקב בלא חיסרון, ומפרש שלא הכשירה משנתנו אלא בשאינו מפולש ואינו בגודל איסר.

ויש מפרשים שאפילו נקב מפולש אינו פוסל אלא בחסרון משהו, ונקב שאינו מפולש צריך שיהא בו חסרון כאיסר (עפ"י ראב"ד ור"ח ורי"ד. וכן נראה מהר"ן שנקט לעיקר; דעה שניה בשו"ע). ובשעת הדחק יש לסמוך על דעה זו (רמ"א וט"ז) ולברך עליו (הגר"ז, משנ"ב).

ב. מידת האיסר אינה ידועה לנו. ואולם מבואר בפוסקים שהוא ודאי גדול יותר מרוב חלל הגרגרת של עוף. ונחלקו האם הוא גדול מרוב חלל גרגרת הבהמה או פחות ממנו (ע' יו"ד לד, ב).

היה ארוך וצר, רואים כל שאם תעגלו יהא בו כדי איסר – פסול (מג"א ושאר אחרונים).

ג. יתכן שאם ניקב עד חדרי הזרע – בכלל 'מפולש' הוא [וכדין נקב העושה טריפה, שחדרי הזרע כסימפונות הריאה]. ומה שאמרו מפולש מעבר לעבר, היינו שלא כנגד אותם חדרים (תוס'). ויש מי שהקל בפילוש במקום הצר של האתרוג שלא כנגד חדרי הזרע, אבל כמה אחרונים כתבו שמפולש הוא לכו"ע. ע' שער הציון תרמח סק"ה).